

On remarquera la concordance des quatre documents qui confirme l'authenticité des lemmes. Le mot *ἀπολλοῦ* ne contredit pas au nom d'Apollinaire: l'extrait du même auteur ayant été brisé en plusieurs fragments, plus facilement les scribes pouvaient en oublier les lemmes. A l'égard du passage cité dans la C. L. sous le mot *ἄλλος*, l'apparente divergence provient de ce que Nicéphore aurait remplacé avec une scolie exaplaire le fragment d'Origène, tandis que dans Procope l'on s'aperçoit d'un compromis, pour ainsi dire, entre la susdite scolie et les mots d'Origène, conservés dans l'arménien.

(A suivre)

Prof. Almo Zanolli

ՓԱՐՊԵՅԻՈՅՆ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԸ ՅՂԿՈՒԱԾ

Նոր հրատարակութիւնն ահա ընդ մամուլ է: Ամենէն աւելի կնճառոտ մասը Յառաջաբանն է: Ետ չարչրկուած է այն, կտրուած՝ և բազմաթիւ ետևառաջութեանց տեղի տուած: Եղած ձեռագիրները շփոթ ձեւով մեզ կը ներկայացնեն զայն, և մեր առաջին և երկրորդ տպագրութիւնը¹, ի մասսայից անկապակցութիւնը միայն ծանուցանելով՝ շատացեր են: Երրորդ² տպ. փորձեր է տեղափոխութիւններ մ'ընել որոնց ոմանք հաւնեք³ են, և այն աստիճանի՝ որ Հ. Բ. Սարգիսեան⁴ կը պահանջէր որ անիկա նկատուի վճռական ընթերցումն ու ձեւը: Սոյն հարցը՝ բանասէրներէն շատերն զբաղցուց. նախ մեր վերեւ նշանակուած Գ տպ. Նորայր Բիւզանդացին⁵, Ե. Մատթեան⁶, Ս. Վ. Պա-

րոնեան⁷, Հ. Ղ. Աւիշան⁸, Հ. Բ. Սարգիսեան⁹, Հ. Լեւոն Աթճեան¹⁰. ասոնք բոլորն ալ նորանոր փոփոխութիւններով՝ փորձեցին Յառաջաբանը կարգի դնել, և իւրաքանչիւր ոք իր մասնական յաջողութիւնն ունի: Մօտալուտ հրատարակութիւնս ամենուն կատարելութիւնները պիտի ամփոփէ իր մէջ, ջանալով միշտ, կարելի եղածին չափ՝ ձեռագրաց հեղինակութիւնը վեր պահել. յարգելով միանգամայն՝ ուր հարկը կը պահանջէ՝ բաշարի բանասիրաց սրամիտ տեսութիւնները: Որով հարցին վերջնական լուծումը չտուած՝ Ազգիս գիտնոց կ'առաջարկեմ զայս, անոնց զիտողութիւնն ու կարծիքը լսելու փափաքով:

Գր. Խալաթ. և Ս. Վ. Պարոնեան երկուսն¹¹

1. Ա., տպ. 1793, Բ., տպ. 1873 (Հ. Ղ. Աւիշան).
2. Գ., տպ. 1891.
3. Տփղ. տպ. Ղ. Գ. Փարպ. 1904, էջ 7, ծնդ. 7.
4. «Բզմվպ.» 1905 էջ 131, ս. 2.
5. «Լուսնայ», 1896, էջ 309-328. հմտ. նաեւ Տփղ. տպ. 1904, էջ 1-7.
6. «Հանդ. Ամսօրհայ» 1887, էջ 166-67.
7. «Բանասէր», 1899, էջ 267-279.

8. Հայաստան (պատմիչք) 1901, էջ 138-149.
9. «Բզմվպ.» 1905, էջ 52-62, բայց աւելի՝ 129-133.
10. Ղ. Գ. Փարպ. (պտմ.) Յառաջաբանին նոր ընթերցում մը 1916.
11. Գր. Խալաթ. Ղ. Գ. Փարպ. և զորքը նորին, տպ. 1883, էջ 57. Հմտ. Բանասէր, 1899, էջ 272-74.

յառաջաբաններ կը նկատեն, համառօտն և ընդարձակը, և կը համարին որ վերջինս բուն հեղինակին ըլլայ՝ իսկ համառօտն ու ընդերքը՝ գրքին սկիզբն անցուցին: Որով երկու յառաջաբանը նոյն ժամանակին¹² գրուած չեն ըստ իրենց, այլ ընդարձակն է հնագոյնը՝ քանի որ սա Վահանայ մտերիմ եղած ատեն, իսկ համառօտը՝ քաղրի¹³ զրութեան ժամանակ, գծաութեան միջոցին գրուած է:

Այդ կարծիքը ճիշտ չէ: Անտեղի չէ ենթադրել թէ Ղազար եղած ըլլայ միանգամայն հակիրճ և ընդարձակ Յառաջաբանին հեղինակը: Հիներուն քով շատ սովորական է, բան մը նախ ամփոփ կերպով պատմել՝ յետոյ նոյնը դառնալ ճոխաբան ոճով կրկնել: Ս. Գրքին մէջ ասոր օրինակներն անթիւ են. այսպէս մարդուն ստեղծման¹⁴ և Դաւթի¹⁵ ընտրութեան պատմութիւնը՝ ըսածիս կատարեալ ազդեցոյց են: Աստուածաշունչին հմուտ էր հեղինակը և անոր ոճին հետեւին իրեն ոչ միայն բնական՝ այլ նաեւ նուիրական բան մ'ունէր: Երկրորդ, քննադատական ընդունուած սկզբունք մ'է, որ երկայնաբան ու համառօտ զրութեանց միջեւ՝ առաջնութիւնն ընդհանրապէս միշտ հակիրճին կը տրուի: Նոյնպէս Վահանայ հետ բարեկամութեան կամ գծաութեան ուր և իցէ հետք մը չենք գտներ կրկնակ յառաջաբանին մէջ. հետեւաբար անհիմն կը թուին մեզ յօդուածագրաց այդ տեսութիւնը:

Հ. Ղ. Աւիշան¹⁶ և Հ. Բ. Սարգիսեան¹⁷ իրաւամբ կը նկատեն թէ Բիւզանդիոնի պատմութեան զրուածք եկամուտ է, յառաջաբանին հետ անկապ և հեղինակին հանձնարին անյարմար: Ազատագեղոսի¹⁸ յառաջաբանին նմանութեամբ գրուած մա-

սըն ալ «Եւ արդ յահագին այսպիսի մահուս» են. ամենեւին առանց խիղճ ընկու կրնանք յայտել, որով կ'ունենանք Փարպեցւոյն հարազատ յառաջաբանը՝ յղկուած. ուր հեղինակն որոշ կերպով նախ կը յիշէ իր նախորդները, յետոյ մարգարանին առաջաբեր, Ադան Արծրունւոյն՝ իր հոգեւոր դաստիարակին վարքը, հուսկ համեստօրէն իր տկարութիւնը խոստովանելով՝ ուրիշներուն ազօրից օգնութիւնը կը հայցէ: Այս ամբողջը շատ յստակ և տրամաբան կարգաւ գրուած է:

Հիմակ, խնդիրը պարզ կերպով ներկայացնելու համար, կը դնեմ Յառաջաբանն ամբողջ ըստ վերջին դասաւորմանս, կը նշանակեմ 1, 2, 3 են. թիւերով ձեռագրական տարբերութիւնները՝ յաւելւով մատենագրական ինչ ինչ կարեւոր դիտողութիւններ, և Ա, Բ, Գ տառերով պիտի ցոյց տամ՝ այն իւրաքանչիւր կէտն ուր նոր ընթերցումս նախընթացներուն հետ կը համաձայնի կամ անոնցմէ կը տարաձայնի, բացատրելով անոնց յարմարութիւնը կամ անտեղութիւնը, և իմ ընտրած ձեւին պատճառը: Այդ միեւնոյն աշխատութիւնը Ղ. Փարպեցւոյն նոր հրատարակութեան բովանդակ երկին իւրաքանչիւր էջին մէջ կրկնուած պիտի տեսնեն Ազգիս ուսումնասէրք, և ըստ այնմ լիայոյս եմ, թէ գործն իր յարգն և ընդունելութիւնը պիտի գտնէ:

Հոս* բոլոր ձեռագիր ու տպագիր օրինակները կը դնեն «...Հայաստան աշխարհիս բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս, և ի վիճակի բաժնոյ (սե)օրիկացե...»: Առաջինը մեր ողբացեալ Հ. Լեւոն Աթճեանն եղաւ, որ իմաստուն կերպով «յերկու թագաւորութիւնս» էն վերջ՝ ազոյց

16. Հայաստան (պատմիչք) էջ 146.
17. «Բզմվպ.» 1905, էջ 132, ս. 1.
18. «Բանասէր», 1899, էջ 271, ծնթ. 2.

* Լուսանցքի ա, Բ, Գ թուերով՝ կը նշանակեմ Յառաջաբանին մէջ բարեփոխուած տեղերը, որոնք ներկայ յօդուածիս նոյն նշաններուն կը համապատասխանեն:

« Կալ ունանց » եւն . հատուածը¹⁹, որ Գ. զուգահեռ սկիզբները կը գտնուէր : Այնքան հարաւար, այնպիսի յարմար կերպով եղած է այդ փոփոխութիւնը, որ գիրքն ուղղակի խրթնութեան մատնած կ'ըլլայինք եթէ չընդունէինք զայն : Հայաստան երկու թագաւորութեանց բաժնելէ վերջ՝ շատ բնական կու գայ ըսելը, թէ ոմանք իրենց բնիկ թագաւորաց հպատակեցան, և ու ընչներ՝ ուղեցին հեթանոսաց ծառայել : Այս անդրադարձութիւնն ընելուն մէջ, ողբացեալ ծաղկաւոր վարդապետը՝ միակն է և ինքնուրոյն²⁰, որով կատարեալ գիւտ մ'է իր ըրածը : Նախնական ձեւը բոլորովին անկապ է : Անդրադարձեր են այդ բանին վրայ Բ և Գ տալ . հրատարակիչը, և ասոր համար՝ կէտ ու գծով մը կը բաժնէին « յերկուս թագաւորութիւնս . — և ի վիճակէ անօրինաց » : Որովհետեւ դեռ բաժանմանց վրայ բան մը չըսած՝ ինչպէս կրնայ անօրինաց վիճակին կամ բաժնին մէջ եղողներուն վրայ խօսիլ :

Բ Գ տալ .²¹ Ե. Մատթ²² և Սք. Վ. Պարոնեան²³, կը գրեն « Ագաթանգեղոս : Որում երկրորդ գրոցն անուանեն » եւն . : Այդ դասաւորումը սխալ է : Նախ, որովհետեւ բոլոր ձեռագիրքը համաձայն են « Իսկ զհետ սորա » հատուածը զնելուն մէջ : Երկրորդ, այդ մասին մէջ « Որում երկրորդ » եւն . խօսքը Փ. Բիւզանդին վրայ է, զոր Երկրորդ պատմիչ կը կոչէ իր համառօտ յառաջարանին մէջ, և ոչ Ագաթանգեղոսին : Այդ միեւնոյն տողերուն մէջ ալ « Որում երկր . » եւն ., երկրորդ զՓաւստոս յականէ յանուանէ կը կոչէ, և առաջին՝ զԱգաթանգեղոս, և իրարու հետ կը համեմատէ զանոնք : Մեր ըսածին համոզուելու համար՝ բաւական է պար-

զապէս կարդալ այդ 4-5 տողերը . մեծ ուշադրութեան մ'իսկ հարկ չկայ : Ապա թէ ոչ պէտք էինք ուրիշ անհիմն ենթադրութիւն մ'ալ ընել, թէ Ագաթանգեղոս երկու գիրքը գրած ըլլայ, և հոս՝ խօսքն անոնցմէ երկրորդին վրայ է : Ինչ որ անտեղի է : Վերջապէս « Որում » այդ յաւարեբական դերանունը՝ դրուած է Երկրորդ գրքին տեղ, որուն վրայ առաջուց խօսուած է արդէն՝ զոր հոս կը յարաբերէ, և որ Ագաթանգեղոս չէ :

Ասոր մէջ Հ. Բ. Սարգսեան²⁴ և Ե. Մատթեան²⁵ ալ, ըստ մեզ, լաւ չեն խօսած : Որում, ըստ իրենց, « զԱգաթանգեղոսը կը յարաբերէ և ոչ Փաւստոսը » : Ընդհակառակն, միմիայն զՓաւստոս : Այստեղ տրական հոլովը՝ սեռականի տեղ դրուած է : Այդ երրայական ոճ մ'է որ Ս. Գրոց յուսարենի մէջ մտած՝ և անկէ՝ հայերենի է անցած : Այս ձեւը « անուանեմ » և « անուն է » բացատրութեանց հետ կը բանի, այսպէս . « Այդ մի որում անուն էր Յովսէփ »²⁶, փոխանակ ըսելու՝ « որոյ անուն էր Յովսէփ » . « Մի ի ժողովրդապետացն էր Յովսէփ » . « Մի ի ժողովրդապետացն էր Յովսէփ »²⁷, փոխանակ « որոյ » . « Նորա էր քոյր մի « որում » անուն էր Մարիամ »²⁸, իմա՝ « որոյ » . « Անուն նմա Յովհաննէս »²⁹, այսինքն՝ անուն նորա . « Որում »³⁰ Բարսաբայն կոչէին . փոխ . զոր . եւն . եւն . : Հոս ալ փոխանակ ըսելու « որոյ գրոց անուն է ... Փաւստոս Բուզանդացի »՝ ընդունուած ձեւով կը գրէ « Որում գրոցն անուանեն » . իբր թէ աշխարհաբար ըսէինք, որ գրքին հեղինակը Փ. Բ. անունով պատմագիր մը կը զնեն : Երկրորդ ըսելն իսկ բաւական էր ամէն կասկած փարատելու, քանի որ հեղինակը այդ բառով զՓաւստոս կը հաս-

19. Ղ. Գ. Փարպ. (սլոմ.) Յառաջարանին նոր ընթերցում մը, 1916, էջ 9.
20. Ե. Մատթեան, « Հանդ. Ամս. » 1887, էջ 166, ս. 1, պարզապէս կ'առաջարկէր այդ ձեւով կարդալ .
21. Գ. տալ. էջ 8.
22. « Հանդ. Ամս. » 1887, էջ 167, ս. 1.
23. « Բանասէր », ամի, էջ 269.

24. « Բզմկ. » 1905, էջ 132, ս. 1.
25. « Հանդ. Ամս. » 1887, էջ 167, ս. 1.
26. Մտթ. Ի. 57.
27. Մրկ. Ե. 21-22.
28. Ղ. Գ. Ժ. 38.
29. Յով. Ա. 6.
30. Գործք Առաք. Ա. 23.

կրնայ, ինչպէս կը տեսնենք իր հակիրճ յառաջարանին³¹ մէջ :

Հ. Լեւոն հոս կը մտցնէ « Որում երկրորդ գրոցն »³² հատուածը : Ոչ մէկ կերպով արդարանալի կը թուի մեզ այդ բանազրօսիկ և անբնական փոփոխութիւնը : Նախ բոլոր ձեռագիրքները միաձայն կը զնեն այդ մասը : Երկրորդ, « Իսկ զհետ սորա » եւն ., միջանկեալ կարեւոր խօսք մ'է, որ նախընթաց հատուածը յաջորդաներուն հետ վայելուչ կերպով կը կապէ : « Որում երկրորդ » կտորը մուծելով՝ շարունակութիւնը կը խանգարուի, կը ջլատուի և գեղեցկութիւնը կ'երթայ : Ուստի, ինչպէս Գ տալ . Սք. Վ. Պարոնեանի, Հ. Բարսեղի, նոյնպէս Հ. Լեւոնի դասաւորութիւնը ընդունելի չ'երեւիր : Չեռագրաց հետեւեցանք . քանի որ անոնց բռնած կարգը փոխելու ո՛ր և է բանաւոր պատճառ մը չենք գտներ :

Ա. Բ. Լ. ջմծ. օր. Ա. Բ. Գ տալ . և Հ. Լեւոն³³ կը գրեն « ի միմեանց, թաղուր սպրդեցին գալ յայսպիսի յայրատուքիւնս » . իսկ Ն. Բիւզ.³⁴ և Տփղ. տալ . Սք. Վ. Պարոնեան³⁵, ունին՝ « ի միմեանց, կալ ունանց » եւն . : Գրչագրաց խանգարումն արդէն այստեղէն կը սկսի, և բանասէրք ջանացեր են իմաստներն իրարու հետ հաշտեցնել և ըստ այնմ կարգել : Արդ, ձեռագրաց միջի ընթերցումը՝ անյար է հոս և բնաւ կապ չունի նախորդին հետ . յայրատութիւններ մը կը յիշեցնէ՝ որոնց մասին առաջուց բան մ'ըսուած չէ : Բիւզ մ'առաջ երթալով՝ պիտի տեսնենք որ Բիւզանդայ պատմութեան գրանենգները կ'ականարկէ « բազումը սպրդեցին գալ յայսպիսի յայրատութիւնս... գրեցին ընթերցանք... ճառս անպիտանաբանս » բացատրութեամբ, որոնք հոս գործ չունին : Ն. Բիւզ. և Ս. Պարոնեանի առա-

31. Ղ. Գ. Փարպ. զ. Ա.
32. Ղ. Գ. Փարպ. Յմթ. նոր ընթերցում մը, էջ 14.
33. Ամի, էջ 19.
34. « Լուծայ », 1896, էջ 312, Հմտ. Տփղ. տալ. էջ 3.
35. « Բանասէր », 1899, էջ 269.

ջարկած փոփոխութիւնն ալ ճիշտ չէ : Այդ պարբերութեանց մէջ երկու թագաւորութեանց վրայ խօսք կ'ըլլայ, և մենք Ե. Մատթեանի և Հ. Լեւոնի հետեւելով՝ պատշաճ տեղը դրինք, (տ. վերը՝ զ. Ա.) « բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս, կալ ունանց » եւն . : Մեզի աւելի տրամաբանական կը թուի հետեւեալ ընթերցումը . « բազումը սպրդեցին » եւն . զնել հոն՝ ուր Փ. Բիւզ. պատմութեան աղաւաղման վրայ կը խօսուի, ինչպէս ուրիշները փոխած են արդէն : « Կալ ունանց » կտորն ալ՝ զետեղել երկու թագաւորութեանց բաժանման մասին մէջ, և ընթերցումը շարունակել այսպէս . « երկպատակութեամբ ճեղքելոյ ի միմեանց, որք ի միարանելն՝ տեսանէին զԱստուծոյ օգնութիւնն » եւն . : Բաժանման ու պառակտման տգեղութիւնն ու փնասը ցուցնելն վերջ, շատ բնական կու գար որ հեղինակը միութեան գեղեցկութիւնն և օգուտը ներբողէր : Այդ հակադրութիւնը պէտք էր հոս . հոստորական օրէնքը և իմաստն ալ նոյնը կը պահանջեն :

Ն. Բիւզ.³⁶ « յանձինս և յաշխարհս » հատուածէն վերջ՝ պակաս մը կ'ենթադրէ : Սոյն կարծիքը մենք ալ, Տփղ. տալագրին³⁷ և Հ. Բ. Սարգիսեանի³⁸ հետ՝ սխալ կը համարինք : Որովհետեւ եղած կարգը շատ պարզ է և բնական . « Իսկ իրմէ (Ագաթանգեղոսէն) վերջ, երկրին խռովեալ վիճակը պատմող՝ Փաւստոս անունով մէկը կը յիշեն » . երկու նախադասութեանց, կամ լաւ եւս երկու զուգահեռութեամբ իմաստը այդ է, ուր, ինչպէս ընթերցողը կը տեսնէ՝ որ և իցէ թերի մը չի զգացուիր :

Սք. Վ. Պարոնեան³⁹ հոս խօսքը շարունակել կու տայ « Որում արթնամիտ » գլուխով, որ մեզ անյարմար կը թուի : Նախորդ պարբերութիւնը՝ Հայոց պատ-

36. « Լուծայ », ամի, էջ 312.
37. Տփղ. տալ. էջ 7, ճնթ. 7.
38. « Բզմկ. » 1905, էջ 131, ս. 2.
39. « Բանասէր », ամի, էջ 269.

մութեան երկրորդ կոչուած գրքին վրայ է. որով յաջորդներուն մէջ՝ միայն անոնք պիտի նկատուին սոյն հատուածին իբր շարունակութիւն՝ որ նոյն նիւթը կը շօշափեն: Արդ, Պարոնեանին առջարկածը՝ միայն վահանայ փոյթը կը ներբողէ, մինչ անդին ուրիշ գլուխ մը՝ ճիշտ երկրորդ կոչուած պատմութեան վրայ կը խօսի: Հետեւաբար, Պարոնեանի կարծիքն ալ կարելի չէ ընդունիլ՝ առանց գրքին մէջ կամովին խանգարում մը յառաջ բերել ուզելու:

Հ. Լ. Աթնեան⁴⁰ կը յարէ «յանձինս է և յաշխարհս»: Եւ ի վիճակէ բաժնոյ (ան)օրինացն» եւն.: Այդ վերջին բառերը «Եւ ի վիճակէ» եւն. վիճակաց ու բաժին ներու զանազանութիւններ մը կ'ենթադրէ. ուստի պէտք է ազուցանել զայն հոն՝ ուր «երկուց թագաւորութեանց» մասին գրուած է, ինչպէս զետեղեցինք վերեւ գլ. Ա: Այդ կարգն ալ ուրեմն ընդունելի չէ:

Հ. Լեւոն այսպէս կը շարունակէ հոս ընթերցումը. «Հայեցողաց»⁴¹. քանզի ըստ այրայրման իրաց և ժամանակաց» եւն.: Հեղինակին նպատակն է ապացոյց մը տալ իր օրուան գրանենգներու մասին, որով «յայտնի ցուցանի հայեցողաց» ըսելէն վերջ՝ շատ բնական կու գար իր խօսքը ներկայ և դրական ժամանակով մը յարել «քանզի ևն ոմանք ի Յոյնս, այլ մանաւանդ յԱսորիս»: Ասկից լաւագոյն ձեւով չէր կրնար իր միտքն ընթերցողին բացատրել Ղազար: Հ. Լեւոնի առաջարկած ընթերցումը, հոս՝ անյարմար կը թուի: Արդեօք 1-2 Յոյն և Ասորի խարդախողներուն համար՝ կ'արժէր այսքան ընդարձակ ոճ բռնել. «Ըստ այլայլման իրաց և ժամանակաց... բազմամբոյս դարուց» եւն.: Այդ հանդիսաւոր բացատրութիւններէն վերջ «ևն ոմանք»ը՝ շատ անբնական և պաղ կու գայ: Բայց արդէն պատմական

այդ ընտիր նախադասութեան յաջորդող իմաստներէն կ'իմանանք և կը համոզուինք, թէ անոնք Հայոց աշխարհին անցեալ դարուց քաղաքական այլեւայլ վիճակները կ'ակնարկեն, զորս վերեւ պատշաճ տեղը կարգեցինք: Թողունք որ, Հ. Լեւոն «Հայեցողաց» պարբերութիւնը՝ «Ըստ այրայրման» մասին հետ կցելու համար «քանզի»⁴² մը կը գտնէ որ բնագրաց մէջ չկայ:

Ե «Ի Յոյնս այլ մանաւանդ յԱսորիս» բառերէն վերջ՝ Ե. Մատթեան⁴³ և մեր Գ. տպ.⁴⁴ կը սկսին «Իսկ զյետ սորա» հատուածը: Այդ փորձն անյաջող է: Նախ՝ որովհետեւ ձեռագրի մը խանգարումը թերթերու կամ էջերու փոփոխութեամբ յառաջ եկած, աւելի մեծ հատուածի տարբերութիւն կ'ենթադրէ և ոչ թէ 1-2 տողի: Մենք Նորայր Բիւզանդացւոյն հետեւեցանք:

Սք. Պարոնեան⁴⁵ «Անմտացն շաղփաղփութիւնք»էն վերջ՝ կը յարէ «Իսկ զհետ սորա» հատուածը (տ. գլ. Գ): Որուն ենթադրութեան անտեղութիւնը՝ արդէն Բիւզ մը վեր տեսանք:

Հ. Լեւոն⁴⁶ միեւնոյն բառերէն յետոյ, կը շարունակէ «Շաղփաղփութիւնք: Եւ արդ յահագին այսպիսի մահու» Ագաթանգեղեան խօսքերով. և իբր արդարացում իր այդ ընթերցման, մեր ողբացեալ եկեղեցական պատմութեան վարժապետը, կ'ուզէ տեսնել Աղեքսանդրեան և Անտիոքեան դպրոցաց⁴⁷ պայքարը, որոնք վարդապետական՝ յաճախ մոլար տեսութեանց պետաւորութիւն մըն էին (Սահակայ տեսիլքը եւն.): Ղազար չէր կարող իր համոզում և մասնական պատմագրութեան համար այդպիսի ուռուցիկ բացատրութիւն մ'ընել. ուստի Ե. Մատթեանի կարծիքը անյարմար է հոս: «Իսկ զհետ սորա», ինչպէս բովանդակութենէն ալ կը հասկցուի, Ագաթանգեղոսէն վերջ ըսել է և ոչ Փ. Բիւզանդէն: Այս ալ Ե. Մատթ. և Սք. Պարոնեանի⁴⁷ տեսութեան դէմ:

Բոլոր ձեռագրերը և Ա, Բ, տպով.

սորիս»էն վերջ՝ կը շարունակեն. «Եւ քաջն լսելով զայլոց» եւն. հատուածը, որ ըստ բոլոր բանասիրաց յայտնի կերպով անյարմար է և անկապ և պարզապէս զբոսաշրջաց խանգարման արդիւնք: Իսկ Հ. Լեւոն⁴⁸ գրանենգներու մասին խօսքը կը շարունակէ՝ միայն նախադասութեան կարգը շրջելով. նախ կը դնէ. «արք տգէտք», յետոյ՝ «բազումք սպըրդեցին»: Ինչ որ՝ ըստ մեզ՝ լաւ չէ: Որովհետեւ ձեռագրի մը խանգարումը թերթերու կամ էջերու փոփոխութեամբ յառաջ եկած, աւելի մեծ հատուածի տարբերութիւն կ'ենթադրէ և ոչ թէ 1-2 տողի: Մենք Նորայր Բիւզանդացւոյն հետեւեցանք:

Սք. Պարոնեան⁴⁹ «Անմտացն շաղփաղփութիւնք»էն վերջ՝ կը յարէ «Իսկ զհետ սորա» հատուածը (տ. գլ. Գ): Որուն ենթադրութեան անտեղութիւնը՝ արդէն Բիւզ մը վեր տեսանք:

Հ. Լեւոն⁵⁰ միեւնոյն բառերէն յետոյ, կը շարունակէ «Շաղփաղփութիւնք: Եւ արդ յահագին այսպիսի մահու» Ագաթանգեղեան խօսքերով. և իբր արդարացում իր այդ ընթերցման, մեր ողբացեալ եկեղեցական պատմութեան վարժապետը, կ'ուզէ տեսնել Աղեքսանդրեան և Անտիոքեան դպրոցաց⁵¹ պայքարը, որոնք վարդապետական՝ յաճախ մոլար տեսութեանց պետաւորութիւն մըն էին (Սահակայ տեսիլքը եւն.): Ղազար չէր կարող իր համոզում և մասնական պատմագրութեան համար այդպիսի ուռուցիկ բացատրութիւն մ'ընել. ուստի Ե. Մատթեանի կարծիքը անյարմար է հոս: «Իսկ զհետ սորա», ինչպէս բովանդակութենէն ալ կը հասկցուի, Ագաթանգեղոսէն վերջ ըսել է և ոչ Փ. Բիւզանդէն: Այս ալ Ե. Մատթ. և Սք. Պարոնեանի⁴⁷ տեսութեան դէմ:

Բոլոր ձեռագրերը և Ա, Բ, տպով.

ուս պահելու համար. և այդ՝ քաջերուն ի խրախոյս և վատերուն ի նախատինս: Ուստի, Հայոց 1-2 գիրքը խեղաթիւրելու համար, հարկ մը չկայ կարծեմ երկու բազմահոգակ դպրոցները շարժման մէջ դնել: Թող որ խանգարիչները շատ անգամ Հայ նախարարական ընտանեաց հետ անձնական հաշիւներ մ'ունէին, ինչպէս մեկին ոճով կը պատմէ Թովմաս Արծրունին⁵² իր տոհմին նահատակաց անունները Եղիշէի մէջ յիշուած չըլլալու մասին, զորս Բարձումայ աղանդաւոր Ասորին՝ Մերշապուհ Արծրունի իշխանին թշնամութեան պատճառաւ՝ վարդանանց պատմութենէն դուրս հանած է: Հոս ալ, ուրեմն, պատճառ մը չենք գտներ ձեռագիրներէն խոտորելու:

Նոր. Բիւզ. և Սք. Պարոնեան ընթերցումը կը շարունակեն այսպէս. «Նմանողը լինել ցանկացին մարդիկ ճգնութեանց նուցա. և քաջքն լսելով» եւն.: Ասով իմաստը թերի կը մնայ և անկապ: Զեռագրաց և մեր տպագրութեանց ոճը պահեցինք՝ իբր աւելի տրամաբանական, հարազատ եւ խորթութենէ զերծ: Իմաստն ալ այսու շատ կանոնաւոր կու գայ և բնական «որպէս զի բոլոր մարդիկ հոգեւոր անձանց պատմութիւնը լսելով՝ ջանան անոնց հետեւիլ, իրենց կիրքերու կրակն ալ մեղմանայ, և իրենք խոնարհ ըլլան»: շատ որոշ եւ յստակ է այդ իմաստը, ձեռագրաց ներկայացուցածն ալ ճիշտ այդ է, որմէ հետեւաւոր հարկ մը չենք տեսներ:

Մեր ձ. և տպով. օրինակը, ինչպէս նաեւ Նոր. Բիւզ. և Սք. Պարոնեան, կը յարեն, «դադարեալ ցածնուն. այսպէս և քան հզօրին Աստուծոյ» եւն.: Հոս ալ ձեռագրաց խանգարում մը պէտք ենք ենթադրել: Որովհետեւ Աստուծոյ և մարդկան միջեւ տեսակ մը համեմատութիւն կը գտնենք, որուն մէկ մասը՝ եթէ միայն այդ ձեւով ընդունինք, շատ թերատ կը

40. Ղ. Գ. Փարպ. Յ. Զ. Նոր ընթերց. էջ 9-10.
41. Հ. Լեւոն, ամիդ, էջ 18.
42. Ամիդ, էջ 18.
43. «Հանդ. Ամս.» 1887, էջ 167, ս. 1.

44. Հմմտ. Գ. տպ. գլ. Գ.
45. Հմմտ. Ղ. Գ. Փարպ. գլ. Գ.
46. Ե. Մատթ. տ. «Հանդ. Ամս.» էջ 167, ս. 1.
47. «Բանասէր», 1899, էջ 269.

48. Հ. Լեւոն, անդ՝ էջ 19-20.
49. «Բանասէր», ամիդ՝ էջ 269.
50. Հ. Լեւոն, ամիդ՝ էջ 20-21.

51. Հմմտ. Տփղ. տպ. Յ. Զ. էջ Գ, ս. 1.
52. Տպ. 1852, էջ 89.

մնայ, ինչպես... այսպես և բան հզորին Աստուծոյ: Բաղդատութեան առաջին անգամին մէջ հեղինակն իր գրածին նպատակը կը պարզէ ընթերցողին, անոր օգուտը երեք կարգի բաժնելով: Նախ որպէս զի առեւ որ նկարագրածներուն բարի վարքը լսելով իր կրից հետեւելէն ետ կենայ: Երկրորդ, որպէս զի քաջերն ալ լսելով՝ բարւոյն նախանձախնդիր ըլլան, և երրորդ չարերն ու վատերն ալ նմանաց վարքը լսելով՝ ջանան իրենց ընթացքը փոխել և բարի կողմին հետեւիլ: Այս տեսութիւններէն վերջ, շատ տրամաբանական կերպով կրնար այդ խորհրդածութիւնն ալ աւելցնել, «այսպէս մեր վարմունքին համեմատ՝ Աստուած եւս կամ կը բարկանայ մեզ կամ կ'ողորմի», քանի որ բարին, քաջն ու վատը՝ իւրաքանչիւր ոք իր կարգին՝ յոռին թողած՝ տրամադիր է զէպ ի լաւը դիմել: Պարբերութեանս այս կապակցեալ կարգն ընտրած են Ե. Մատթեան⁵³ և մերս Հ. Լեւոն⁵⁴ Աթճեան: Իմաստներն անթերի են: Ուստի յարմար կը տեսնենք զբնագրաց, Ա.⁵⁵, Բ.⁵⁶, Գ.⁵⁷, Տփղ.⁵⁸ տպագ. Նոր. Բիւզ.⁵⁹ և Սք. Պարոնեանի⁶⁰ որդեգրած ձեւը թողած՝ ասոնց միայն հետեւիլ:

Նոյնպէս մեր տպագ. օրինակները, Նոր. Բիւզ.⁶¹ և Տփղ.⁶² տպ. հոս ալ ձեռագրաց կարգը չեն այլալեր, և կը կարդան՝ «Զանապուհին լաւանալ: (Նոր գրոյս, Ե.) Ըստ այսմ օրինակի զորոյցեալ» են: Իսկ Սք. Պարոնեան⁶³ «Լաւանալ: Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է» են: Առաջին դասաւորումը լաւ չէ. որովհետեւ, ինչպէս նախորդ տողերով տեսանք, բաղդատութեան մէկ կողմը պակասաւոր կը մնայ: Երկրորդ

փորձը ոչ միայն անընդունելի, այլ բոլորովին սխալ եւս է: «Զի ոչ փոքր ինչ» կտորը, Յառաջարանին ամենէն վերջի մասին մէջ կ'իյնայ, զոր յետոյ պիտի տեսնենք վերստին: Ասոր մէջ ալ ընտրեցինք (Ե. Մտթ.) և Հ. Լեւոնի⁶⁴ համաձայնի: Գ. տպագրութիւնն⁶⁵ և Սք. Պարոնեան⁶⁶, Նոր հատուածը կը սկսին «Եւ արդ յահագին այսպիսի» են., բառերով՝ որ նախ ընթաց գլուխին հետ ամենեւին կապ չունին: Զեռագրաց, ինչպէս նաեւ Ա. Բ. Տփղ. տպագ. Նորայրի և Հ. Լեւոնի ընտրուած կարգին մէջ՝ աւելի սերտ առնչութիւն կայ: Նախորդ գլուխով պատմութեան կարեւորութիւնը այնքան շեշտելէն վերջ, շատ բնական կու գար ըսելն՝ «ասոր համար վահան Մամիկոնեան հրամայեց ինձ այս բանը գրել»: Ուստի Գ. տպ. և Սք. Պարոնեանի ընտրած ձեւը՝ իբր անբնական կը թողունք:

Բոլոր ձեռագիրն ու տպագիրներ, Նորայր⁶⁷, Տփղ. տպ.⁶⁸, Պարոնեան⁶⁹ և Հ. Լեւոն⁷⁰, կը դնեն. վրաց և Աղուանից՝ (Նոր գրոյս) Եւ արդ այսպէս հարկաւորեալ են: Սակայն աւելի տրամաբանական կը թուի նախ դնել «Եւ արդ յահագին այդպիսի» են. կտորը, և յետոյ միւսը՝ «Եւ արդ այսպէս հարկաւորեալ»: Առաջուց արդ յայտնաւորումն մէջ գտնուի մաս մը որ յաջորդներուն մէջ գտնուի մաս մը որ նոյն նիւթը շօշափէ, պէտք ենք, ըստ ողջմտութեան թելադրածին, պատմութիւնն անով շարունակել: «Եւ արդ յահագին այդպիսի» հատուածը, Աղանայ վարդապետի խորհրդածութիւն մ'է: Մարտիկեանքն իր դժուարութիւններով կը նմանցնէ ծովուն, որմէ Աղան և ուրիշ

53. Ե. Մ. «Հանդ. Ամս.» ամիդ, էջ 166, ս. 2.
54. Հ. Լեւոն, ամիդ, էջ 24.
55. Ա. տպ. էջ 11.
56. Բ. տպ. էջ 9.
57. Գ. տպ. էջ 14.
58. Տփղ. տպ. էջ 6.
59. «Լուսնայ», 1896, էջ 315.
60. «Բանասէր», ամիդ, էջ 270.
61. «Լուսնայ», ամիդ, էջ 314.

62. Տփղ. տպ. էջ 5.
63. «Բանասէր», ամիդ, էջ 270.
64. Հ. Լեւոն, ամիդ, էջ 25.
65. Գ. տպ. էջ 14.
66. «Բանասէր», ամիդ, էջ 271.
67. «Լուսնայ», ամիդ, էջ 315.
68. Տփղ. տպ. էջ 6.
69. «Բանասէր», ամիդ, էջ 270.
70. Հ. Լեւոն, ամիդ, էջ 28.

սուրբեր ամէն նեղութեան դիմագրաւելով՝ անցան անվտանգ, կրելով ամէն ինչ այդ ծանրագին գանձին, հոգւոյն փրկութեան սիրոյն համար: Անկէ բարոյական խրատ մ'ալ կը հանէ՝ և խօսքը կը դարձնէ իր պատմութեան վրայ. «Եթէ այն հոգեւէր անձինք այնքան ճիգերով կըցան իրենց նպատակին հասնիլ և հիմակ կը վայելեն, ուրեմն հաւասար իրաւունք ունին նաեւ անոնք, (իմա՝ ես), որ կը ջանան պատմութիւնն ստուգութեամբ գրել և ապագայից աւանդել»: Խօսքին կանոնաւոր յառաջխաղացման համար՝ սոյն ետեւառաջութիւնը հարկաւոր է: Ե. Մատթեան ալ իր ժամանակին նոյն բանն առաջարկած է:

Սք. Պարոնեան⁷¹ անպէտ փոփոխութիւն մ'ունի այս գլուխին մէջ, «յաւիտենից ժառանգաւորը, որը (4-5 տող կը թողու) զգուշական երկիւղին» են: Զեռագրաց ու տպագրաց բռնած ոճը շատ լաւ է և որ և իցէ զեղչման հարկ մը չկայ: (Գուցէ տպագրական վրէպով մը սոյն տողերը մոռցուած ըլլան):

Մեր բոլոր ձեռագիրն ու տպագիր օրինակները, Գ. գլուխի վերջին բառին՝ «օգութեան» կը յարեն. «Կալ ումանց» են: Նոր. Բիւզ.⁷² և Տփղ.⁷³ տպ. «օգնութեան, զի ոչ փոքր»: Սք. Պարոնեան⁷⁴ «առաւելութեան (իմա՝ օգնութեան): Եւ վստահ լի եւ աստ պէտք» են: Հ. Լեւոն⁷⁵ «Օգնականութեան: Որոշմ արքեպիսկոպոսի խորհրդաւորութեան» են: Կարգաւ ասոնց անհեղութիւնը տեսնենք:

Զեռագրաց խանգարումն հոս ինքնին լակ արդէն զգալի է. պարզապէս խորհելով որ գործի մը յաջողութեան համար հոգւոյն Սրբոյ օգնութիւնը կոչելէն վերջ, առաւելը՝ և այլոց անոնցմէ նշկահելը ինչ կապ ինչ վերաբերութիւն ունի: Այդ անկապակցութիւնն իսկ պոռաւով կը ստի-

պէ զմեզ աղաւաղում մը ենթադրել: Ուստի պատմութիւնը հասկնալի դարձնելու համար՝ հարկ է ձեռագրաց բռնած կարգէն շեղիլ, ինչպէս ըրած ենք մենք՝ «Կալ ումանց» հատուածն իր հարազատ տեղն Ա. գլուխին մէջ ազուցանելով:

Նոր. Բիւզանդացւոյն և Տփղ. տպագրին առաջարկած ձեւն ալ ընդունելի չէ: «Զի ոչ փոքր ինչ» են. կտորը, վերջին գլուխին, ուր հեղինակն իր անկարողութիւնը յայտնելով ուրիշներուն աղօթքը կը հայցէ, աւելի կը յարմարի և բնական է: Մեր Հ. Բ. Սարգիսեանն⁷⁶ ալ նոյն դիտողութիւնն ըրած է, ինչպէս նաեւ իմաստը նոյնը կը պահանջէ:

Սք. Պարոնեանի փորձն ալ շատ անբնական է և հեղինակին մտքին և արուեստին դէմ: Կ'առաջարկէ մեզ կարդալ. «Ոչ քաղաւ կարեւոր պէտք եւ առաքինի արանց առաքինութեան: Եւ վստահ զի եւ աստ պէտք քաղաւ» են: Բնաւ կարելի՞ բան էր, որ Փարպեցւոյն պէս ուսեալ և կրթուած մէկը, երկու տողի մէջ այսքան անճարակ կրկնութիւն և անճաշակ շարադրութիւն մը հանդուրժէր: Այս կարծիքն ալ խոտելի է:

Հ. Լեւոնի առաջարկածն ալ «օգնականութեան: Որոշմ արքեպիսկոպոսի» են., հաւասարապէս անյար է և անընդունելի: Վահան Մամիկոնեանի արթնամտութիւնը անոր մէջ չէր կայանար որ պատմութեան դժուարութիւնն ըմբռնէր, այլ աւելի անոր կարեւորութիւնը հասկնալուն մէջ: «Որում արթնամիտ» են. հատուածը հոս կապ մը չունի: Հետեւաբար Հ. Լեւոնի տեսութիւնն այս անգամ անյաջող է և միւսներուն նման՝ թողլի:

Բոլոր ձեռագիրը ու մեր Ա. Բ. Գ. տպագ. Յառաջարանին իբր վերջին մասն և փաւում՝ կը դնեն Ե. գլուխը «Եւ արդ այսպէս հարկաւորեալ» են: Այս գլուխը կատարեալ է: Իմաստներու տրամաբանա-

71. «Բանասէր», ամիդ, էջ 271.
72. «Լուսնայ», ամիդ, էջ 316.
73. Տփղ. տպ. էջ 6.
74. «Բանասէր», ամիդ, էջ 271.
75. Հ. Լեւոն, ամիդ, էջ 22.
76. «Բիւզանդ.» 1905, էջ 133, ս. 1.

կան շարքը և զրազրտական կարգը շատ
յարմար ոճով կապուած են և ուրիշ ոճ
և է տեղափոխութեան չեն կարօտիր: Շատ
բնական կերպով կրկնած է այդ վերջին
մասին մէջ վահանայ յանձնարարութիւն
ներ, գործին մեծութեան հետ՝ իր տկա-
րութիւնը վերստին պարզելով, և հուսկ՝
ուրիշներու ազօթից նպաստը խնդրելով իր
յաջողութեան համար:

Այս վերջին գլուխի մէջ Ն. Բիւզ.⁷⁷
հերկու պակասներ կ'ենթադրէ. «Եւ արդ
այսպէս հարկաւորեալ... (միևեւ) քանզի
ոչ էր քան զքան». և հոս կը գրէ յա-
ջորդն պակասէ: Կը շարունակէ ընթերցումը
«Եւ պարտեալ եռանդեանն» եւն., ուրիշ
1-2 անյար հատուածներ կուտելէն վերջ՝
«են աստ պէտք բազում երկրպագին պա-
տրաստութեան», և յետոյ զարձեալ կ'ըսէ՝
յաջորդն պակասէ:

Սակայն ոչ մէկ բան կը պակսի. ոչ
հոս, և ոչ ուրիշ երկու⁷⁸ տեղերը զորս
ինքը պակաս կը համարի: Այս վերջին
մասին մէջ բաւական էր զննազրաց կամ
Բ, Գ տպագրաց հետեւած ըլլար, ուր ի-
մասունքը մարգարտաշար կանոնաւորու-
թեամբ իրարու կը յաջորդեն: Մինչ, ընդ-
հակառակն, ճիշտ ասկէ սկսեալ՝ Նորայրի
դասաւորած Յառաջաբանը՝ անել բաւոյր
մը կերպարանքը կ'առնէ, ուր ընթերցողը

որչափ փնտռէ՝ այնչափ աւելի կը շուարի
ու կը մոլորի: Հատուածներն իրենց բը-
նական տեղերը չեն՝ որով խորթ կը հըն-
չեն, իմաստներն անկապ, դասաւորումն
այն աստիճան անհմուտ, կամ լաւ եւս
ըսեմ այնքան անբաւական ուշադրութեամբ
կատարուած է, որ մարդս ըսելիքը չի գի-
տեր. ապա թէ ոչ գէթ այդ ամենէն աւելի
պարզ մասին մէջ այսպիսի խառնակութիւն
մը յառաջ չէր գար: Եւ աւելի զարմա-
նալին է՝ թէ ինչպէս Տփղ. տպագրութիւնը
յանձն առած է զայն նոյնութեամբ ընդ-
գրկել:

Այսպէս, ահա Ազգիս սոյն նիւթի նը-
կատմամբ եղած բոլոր բանասիրաց տե-
սութիւնները նկատի ունելով և ուշի ուշով
ըննելէս վերջ, կը յուսամ ներկայացու-
ցած աշխատութիւնս հաճոյ պիտի անցնի
և կարելի եղած խնամքով բարեփոխեալ
Յառաջաբանին մէջ՝ ուսումնասէրք պիտի
ճանչնան, եթէ ոչ Դ. Փարպեցեոյն ինք-
նագիր ու հարազատ Յառաջաբանը՝ գէթ
անոր ամենամօտ և ամենէն աւելի նման
ընթերցումը:

Հ. ԳՐԻԳՈՐ ՍԱՐԳՍԵԱՆ

77. «Լուսայ», ամիդ, էջ 315 և 316.

78. Ամիդ, էջ 312.

Դ Ա Ջ Ա Ր Ա Յ Փ Ա Ր Պ Ե Յ Ի Ո Յ ՊԱՏԱՐԱՌԻԻԻՆ ՀԱՅՈՑ

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն

Ա. Սկիզբն առաջին գրոց պատ-
մութեանն Հայոց. որում սկիզբն
արարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն
երանելի Ագաթանգեղոս, սկսեալ³
ի մահուն Արտեմանայ յԱրտաշէ-
յորդայ Սասանայ՝ բռնաւոր Ստա-
հրացեոյն. և զգարձ աշխարհիս Հա-
յոց յանգիտութենէն կուսպաշտու-
թեան յաստուածգիտութեան ճշը-
մարտութիւն, ի ձեռն սրբոյ նաշա-
տակին Գրիգորիս. յորոյ անուն և
զգիւրսն անուանեալ կոչեն Գրիգո-
րիսի:

Երկրորդ գրոց սկիզբն արա-
րեալ պատմելոյ ի կարգէ առաջին
գրոցն՝ զիւր բազմափոխ աշ-
խարհիս Հայոց, զբարեաց և զչա-
րեաց, զվարս և զգործս զարանց
սրբոց և զպղծոց, զժամանակի պա-
տեալմաց եւ զխաղաղութեան.
պատմեալ զայս ամենայն փաւստոս⁴
ոմն Բուզանդացի, մինչեւ ցթագա-
ւորութիւնն Արշակայ⁵ որդւոյ Տի-
րանայ, առ որով թագաւորութեամբ
բաժանեալ⁶ աշխարհս Հայոց՝ պա-
տուեցաւ յերկուս ծուէնս ըստ
օրինակի հնացեալ ձորձոյ: Եւ ա-

ւարտեալ աստանօր զբան պատմու-
թեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգոյց,
զոր անուանեալ կոչեն զանուն
գրոցն՝ Հայոց պատմութիւն:

Երրորդ՝ Պատմութիւնս այս ի
կարգէնորին գրոց՝ շարադրեալ՝ տը-
կարութեանս մերում, յոր հարկա-
ւորեալ հրամանաւ իշխանաց, և բա-
նիւ սուրբ վարդապետաց, տուաք
զանձինս յայսպիսի գործ կարեւոր,
չիշխեցեալ ընդգիմանալ. յիշելով
ի սուրբ գրոց զսպանալիսն ան-
հնազանդից որդւոցն, և զորս գրէ՝
ներողութիւն հնազանդից և հաւա-
նելոց. կարգել մի ըստ միով զիւրս
և զգործս, զբազմաշէղանակ զիւր-
մունս Հայաստան աշխարհիս, բա-
ժանմանց յերկուս թագաւորու-
թիւնս.

1. Կալ ոմանց ըստ աստուածային
հրամանատուութեան ի հնազան-
դութիւն բնիկ իւրեանց Արշա-
կունի թագաւորացն, և այլոց ծա-
ռայել կամաւ օտար թագաւորացն,
ի կորուստ անձանց և աշխարհիս:
Եւ ի վիճակէ բաժնոյ անօրինացն⁸
արանց քաջաց ի տոհմէ նախարա-

1. Մեր Ա. օր. և էջմծ. բծ (= Է)
ունիմ՝ «Պատմութիւն Ղազարու
Փարպեցւոյ, զոր արարեալ է վասն
անցից չայաստան աշխարհիս, առ
ժամանակօք երանելի և սուրբ հայ-
րապետացն մերոց և թարգման-
չաց Սահակայ և Մեսրոպայ, միմ-
չեւ ցօր մարգարմութեան վահա-
մայ Մամիկոնոյ». ԲՁ օր. միայն
կը յաւելու. «Արտագրեցեալ ի սըր-
բագիր օրինակէ ի Ս. աթոռս էջ-
միածին, հրամանաւ գերբնտիր գա-
հակալի սորին՝ Տեառն Սիմէոնի Սըր-
բագան զաթողիկոսի. ի թուոջ Փրկչին
ՌէժէԳ, իսկ մեր թուականիս ՌՅԺԳ»:
Իսկ Ա, Բ, էջմծ. օր. կը սկսին. «Պատ-
մութիւն Ղազարայ Փարպեցւոյ, Ա-
րարեալ ի խնդրոյ զօրավարին չա-
յոց և Մարգարանին Տեառն վահանայ
Մամիկոնոյ» - չիտեւեցանք Բ, Գ,
Տփղ. տպագր.

2. Ա տպ. ունի «Նախերգանք» իսկ
Տփղ. տպ. չունի ոչ միմ ոչ միւսը.
Թողինք Բ, Գ, տպագր. պէս.

3. Ա, Բ օր. Ա, Բ, Գ տպագր. չ. «Եսկը-
սեալ» աւելցուցինք էջմծ. օր. և Տփղ.
տպ. համաձայն.

4. Ա օր. Ա, Բ, Գ Տփղ. տպագր. ունին
«Փոստոս». Ուղղեցինք ըստ Բ օր. և
Ա օր. ուրիշ տեղերում և ըստ լեզուա-
բանական ըմիկ և հարազատ ծագ-
ման՝ Faustus.

5. Իմա՝ (որդւոյ Պապայ, որդւոյ
Արշակայ). փակագծեալները ընդու-
նուած են Բ, Գ, Տփղ. տպագր. մէջ. Ո՛ր
և իցէ ձեռագրի մէջ չկան. լուսա-
բանութեան համար բաւական ըլլայ
ծանօթութիւնս.

6. Հմմտ. Փաւստ. Բիւզ. Զ. դպր.
զի. Ա և յաջորդները.

7. Տփղ. տպ. «Շարադրեալ».

8. Թէեւ բոլոր ձեռագիրներն ընդ-